

ΝΑ ΖΕΙΣ ΜΕ ΝΟΗΜΑ

Πρώτη έκδοση: Μάιος 2026

ISBN 978-960-615-862-9

© 2026, ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΑΡΜΟΣ

ΑΘΗΝΑ: Μαυροκορδάτου 11, Τ.Κ. 106 78
τηλ.: 210 3304196 - 210 3830604, fax: 210 3819439

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ: Πρασακάκη 5, Τ.Κ. 546 22
τηλ.: 2310-220992, fax: 2310-220910

e-mail: info@armosbooks.gr
παραγγελίες: orders@armosbooks.gr

www.armosbooks.gr

ΙΕΡΟΚΛΗΣ

Να ζεις με νόημα

ΤΟ ΚΑΘΗΚΟΝ ΩΣ ΤΡΟΠΟΣ ΖΩΗΣ ΣΤΟΝ ΣΤΩΙΚΙΣΜΟ

Πρόλογος

ΗΛΙΑΣ ΒΑΒΟΥΡΑΣ

Εισαγωγή - μετάφραση - σχόλια

ΙΩΑΝΝΗΣ ΠΛΕΞΙΔΑΣ

 ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΑΡΜΟΣ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Γιατί να είμαι Στωικός; Η απάντηση του Ιεροκλή

Το θεωρητικό υπόβαθρο

«Για την ολοκλήρωση της σύστασης των ζωντανών όντων... και σε ολόκληρα φυσικά γένη υπάρχουν τάσεις οικειώσης. Το ένα είδος οικειώσης αφορά την επιμέλεια προς τον εαυτό μας, ενώ η άλλη, η συγγενική, αφορά την επιμέλεια προς τους άλλους· διότι έτσι αποκαλείται από πολλούς. Υπάρχει επίσης και η οικείωση προς τα εξωτερικά αγαθά, η οποία ονομάζεται προαιρετική. Όπως ακριβώς οικειωνόμαστε τα παιδιά μας με σχέση φροντίδας, ενώ τα εξωτερικά πράγματα με σχέση επιλογής, έτσι και κάθε ανθρώπινο ον οικειώνεται τον εαυτό του με αυτό-επιμέλεια, ενώ τα πράγματα που συντελούν στη λειτουργία του συστήματός του τα οικειώνεται με ορθολογική επιλογή (προαίρεση). Διότι η μία αφορά κάτι που κατέχουμε (όπως το σώμα μας), ενώ η άλλη τη συμπεριφορά μας»¹.

Υπό τη δίνη της νεωτερικότητας, ο άνθρωπος σταδιακά απώλεσε την αυτοσυνείδησή του και την οικειώσή του προς το φυσικό και το πολιτικό². Η έρευνα της φύσης είχε δείξει στους κλασικούς

---

¹ Ιεροκλής, *Ἠθικὴ Στοιχείωσις*, 9-14: «σωτηρίων τῆς συστάσεως .... . ιστ ... α ... οἰς καὶ ὄλοις γένεσι ... οἰκείον... τι ἢ μὲν πρὸς ἑαυτὸ εὐνοητικῆ, στερκτικῆ δὲ ἢ συγγενικῆ καλεῖται γὰρ ἢ οἰκείωσις πολλοῖς ὀνόμασιν. ἢ δὲ πρὸς τὰ ἔκτος χρήματα αἰρετικῆ. καθάπερ οὖν στερκτικῶς μὲν καθόλου οἰκειούμεθα τοῖς τέκνοις, αἰρετικῶς δὲ τοῖς ἔκτος χρήμασιν, οὕτω καὶ τὸ ζῶον ἑαυτῷ μὲν εὐνοητικῶς, τοῖς δὲ πρὸς τήρησιν τῆς συστάσεως συμφέρουσιν ἐκλεκτικῶς ... ἀνη κοινὸν .... ματος .. αἰσε ... σ ... ν ... ε ..... να ..... καὶ γὰρ ἢ μὲν ἔστι κ..... κ .....την, ἢ δὲ πρὸς ..... υ .. τ ..... ἀγωγὴν πω .....»

² Πρβλ. Βαβούρας Ηλ.-Γκάνας Σπ., «Να είσαι ευτυχισμένος σε κάθε περίπτωση: Το παράδειγμα του στωικού σοφού στα αντίξοα κύματα της νεωτε-

ότι ο άνθρωπος είναι κατεξοχήν φυσικό ον, μέρος του συμπαντικού όλου, με ένα ειδοποιό προνόμιο. Η ανθρώπινη λογικότητα καθιστά τον άνθρωπο διαφορετικό από τα υπόλοιπα όντα, αλλά, ταυτόχρονα, κοινωνό του όλου, καθώς ο ορθός λόγος δεν αποτελεί μόνο ειδοποιό χαρακτηριστικό, αλλά και μέσο σύνδεσης με τη φύση ως ολότητα. Ο ορθός λόγος αποτελεί έναν κοινό λόγο φύσης-ανθρώπου, διότι οι φυσικές διεργασίες διέπονται από έλλογη ευταξία και αιτιότητα, τις οποίες μόνο ένας ορθολογικός, ήτοι ανθρώπινος, παρατηρητής είναι σε θέση να συλλάβει. Ακόμη και στον κλασικό υλισμό (Λεύκιππος-Δημόκριτος) η λογικότητα των φυσικών εκφράσεων υπό το δίπολο αιτίου-αιτιατού είναι αδιαπραγμάτευτη. Στη φύση δεν κυριαρχεί η «τυφλή» αναγκαιότητα, αλλά και ο λόγος, γεγονός που αναιρεί τη ματαιότητα. Αν όλα συνίσταντο απλώς σε υλικούς αλληλοσυσχετισμούς, τίποτα δεν θα είχε νόημα, αντιθέτως εντός αυτών των υλικών συνδυασμών διακρίνονται ορθολογικά μοτίβα, που επιδέχονται λογικής ερμηνείας. Η ματαιότητα στη φύση αίρεται α) υπό την ύπαρξη λογικών μοτίβων υλικής σύνθεσης-δημιουργίας που είναι έτσι κι όχι αλλιώς, β) από την αιτιότητα στη διαδοχή των γεγονότων, που φανερώνει τις καταβολές τους και προβλέπει τη συνέχειά τους, αλλά και γ) από τη δυνατότητα ορθολογικής κατανόησης και ερμηνείας αυτών των διεργασιών. Αν όλα αυτά τα δεδομένα δεν αποτελούσαν αντικείμενο λογικής αποκωδικοποίησης από κάποιον δέκτη, προφανώς θα ήταν μάταια. Η ύλη και ο λόγος δεν βαίνουν αντιθετικά, αλλά δομούν με τάξη το φυσικό όλον.

Στον ανθρώπινο οργανισμό, η ύλη συνιστά το σώμα και τα πάθη που απορρέουν από αυτό, ενώ ο λόγος συνιστά το κριτικόν μέρος της ανθρώπινης φύσης. Το σώμα έχει μέσα του μια εύτακτη φυσική δομή σύνδεσης των μερών του και υπακούει στο κινητικό αίτιο της στέρησης και της πλήρωσης. Η ματαιότητα

αυτής της ατέρμονης εναλλαγής κενού και πληρότητας μετριά-
ζεται από την επίδραση της λογικής ικανότητας, καθώς ο λόγος
νοσηματοδοτεί την ίδια την υλική κίνηση κατανοώντας την και
ελέγχοντάς την, αλλά κυρίως μέσω της προαίρεσης προβαίνει
σε έλλογες κρίσεις περί του καλού και του κακού. Τι, όμως, είναι
καλό για τον άνθρωπο; Κάποιοι θα μπορούσαν να απαντήσουν
ότι καλό είναι η πορεία από τη στέρηση στην πλήρωση, από τον
πόνον στην ηδονή, αλλά αυτή η πορεία ποτέ δεν μπορεί να πα-
γιωθεί, καθώς η ίδια η στιγμή της πλήρωσης αποτελεί το σημείο
επαναφοράς της στέρησης και αντιστρόφως. Ο λόγος, λοιπόν,
προσφέρει στον άνθρωπο μια διέξοδο υπέρβασης αυτής της υλι-
κής και σωματικής αναγκαιότητας μέσω των ορθών επιλογών
που οδηγούν στην ευτυχία³. Αλλά και πάλι: τι είναι η ευτυχία;
Η ευτυχία είναι η ορθή κατάσταση του ανθρώπινου όντος ή, αλ-
λιώς, η αρμονία των μερών του, ήτοι μια κατάσταση φυσικής ο-
λοκληρώσεως. Όμως, το χαρακτηριστικό που διαχωρίζει τον άν-
θρωπο ειδολογικά από τα υπόλοιπα όντα είναι η ορθολογική δυ-
νατότητα, και ως εκ τούτου η ανθρώπινη ευτυχία δεν μπορεί να
είναι τίποτα άλλο παρά μια συμφωνία με τον φυσικό, αλλά και
ταυτόχρονα λογικό, χαρακτήρα του ανθρώπου. Συνεπώς, η ευ-
τυχία, ή η αρετή, είναι η συμφωνία με τη φύση, γεγονός που με-
ταφράζεται σε κυριαρχία ή έλεγχο του λογικού επί του υλικού
μέρους. Η ανθρώπινη ευδαιμονία δεν μπορεί να είναι κάτι εξω-
ανθρώπινο ή αλλιώς κάτι αφύσικο, είτε αναφερόμαστε στο ατο-
μικό είτε στο συλλογικό επίπεδο. Αν ο ευτυχισμένος άνθρωπος
είναι αυτός που εντός της φυσικής του υπόστασης ο λόγος κυ-
βερνά τα πάθη⁴, σε πολιτικό επίπεδο η πόλη οφείλει να αποτελεί
το πεδίο διαμόρφωσης των προϋποθέσεων επικράτησης του λό-
γου. Μια ευτυχισμένη πόλη δεν μπορεί να είναι μια παράλογη

³ Πρβλ. Long A. A., *Η Ελληνιστική φιλοσοφία*. Μτφ. Σ. Δημόπουλος & Μ. Δραγώνα-Μονάχου, Αθήνα, ΜΙΕΤ, 1987, σσ. 282-283.

⁴ Ιεροκλής, *ἐκ τοῦ Πῶς πατριδι χρηστέον*, 5, Στοβαίος, 4.39,34: «Ὡν οὐνεκά φημι δεῖν ἀποικονομεῖσθαι πᾶν και πάθος και νόσημα τῆς ἑαυτοῦ ψυχῆς τὸν πατριδι χρῆσόμενον καλῶς».

πόλη, αλλά μια πόλη που κατευθύνει τα μέρη που τη συγκροτούν προς μια ορθή λειτουργία. Η λογικότητα της πόλης έγκειται στην ομόνοια⁵, δηλαδή στην καθολική συμφωνία των μερών ως προς τον κοινό σκοπό της ευτυχίας, αλλά και στην εκτέλεση της κατάλληλης λειτουργίας κάθε μέρους ανάλογα με τη φυσική του αξία. Η αρετή, και κατ' επέκταση η ευτυχία, είναι μια συνθήκη αξιολογίας υπό όρους φυσικής ολοκλήρωσης. Υπό το πρίσμα αυτών των δομικών αρχών της αρχαίας ελληνικής κλασικής ηθικής και πολιτικής σκέψης μπορεί να κατανοηθεί η παρέμβαση του στωικού Ιεροκλή ως μια διαλεκτική απόφαση και εποικοδομητική επέκταση. Το ζήτημα της οικειώσης, που αναδύεται από τα σωζόμενα κείμενα, δεν αποτελεί απλώς μια κοινότοπη επιλογή μεταξύ διαφορετικών κατευθύνσεων ζωής, αλλά άπτεται της σχέσης του ατόμου με την ανθρώπινη ουσία και τον φυσικό κόσμο εν γένει, τον ορθό λόγο και την πολιτική κοινότητα. Η εν λόγω θεώρηση εισάγει ένα συνεκτικό κανονιστικό και α-

⁵ Για την έννοια της ομόνοιας στη στωική πολιτική σκέψη βλ. Schofield M., *The Stoic Idea of the City*, Chicago: University of Chicago Press, 1999, 22, 26-27, 45-46, 86, 96, 97. Πρβλ. Ζήγων, *SVF I*.263: «ἀλλ' ὡσπερ ἐνός ἀνδρὸς βίω καὶ πόλεως ὅλης νομίζων εὐδαιμονίαν ἀπ' ἀρετῆς ἐγγίνεσθαι καὶ ὁμονοίας τῆς πρὸς αὐτήν, πρὸς τοῦτο συνέταξε καὶ συνήρμοσεν, ὅπως ἐλευθέροι καὶ αὐτάρκεις γενόμενοι καὶ σωφρονοῦντες ἐπὶ πλεῖστον χρόνον διατελώσι». [Ἡ εὐδαιμονία καὶ ἐνός ἀνθρώπου ξεχωριστά καὶ μίας ολόκληρης πόλης πηγάζει ἀπὸ τὴν ἀρετὴ καὶ τὴν ομόνοια πρὸς τὸν ἴδιον τῆς τὸν εαυτό, πρὸς αὐτὸν τὸν σκοπὸ συνέταξε καὶ συνάρμοσε τοὺς νόμους, ὥστε οἱ πολῖτες, ἀφοῦ γίνουσι ἐλευθέροι στὸ φρόνημα, αὐτάρκεις καὶ σώφρονες, νὰ διατηροῦνται ἔτσι γιὰ ὅσο τὸ δυνατόν περισσότερο χρόνο]. Χρυσίππος, *SVF III*.625: «Τὴν τε ὁμόνοιαν ἐπιστήμην εἶναι κοινῶν ἀγαθῶν, δι' ὃ καὶ τοὺς σπουδαίους πάντας ὁμονοεῖν ἀλλήλοις διὰ τὸ συμφωνεῖν ἐν τοῖς κατὰ τὸν βίον τοὺς δὲ φαύλους διαφωνοῦντας πρὸς ἀλλήλους ἐχθροὺς εἶναι καὶ κακοποιητικὸς ἀλλήλων καὶ πολεμίου». [Ἄνευ ἐπίσης, ὅτι ἡ ομόνοια εἶναι ἡ γνώση τῶν κοινῶν ἀγαθῶν γι' αὐτὸ καὶ ὅλοι οἱ ἐνάρετοι ἄνθρωποι βρίσκονται σὲ ομόνοια μετὰξὺ τους, ἐπειδὴ συμφωνοῦν στὰ ζητήματα ποὺ ἀφοροῦν τὸν τρόπο ζωῆς. Ἀντίθετα, οἱ φαῦλοι ἄνθρωποι, ἐπειδὴ διαφωνοῦν μετὰξὺ τους, εἶναι ἐχθροὶ καὶ τείνουσι νὰ βλάπτουν ὁ ἕνας τὸν ἄλλον καὶ νὰ βρίσκονται σὲ κατάστασι διαρκούς σύγκρουσις].

ρεταϊκό πλαίσιο, εντός του οποίου η ανθρώπινη φύση εκλαμβά-
νεται ως κατ' ουσίαν έλλογη, κοινωνική και, κατ' επέκταση,
πολιτική. Ο ηθικοπολιτικός τρόπος του Ιεροκλή συνιστά μια δια-
δικασία προαίρεσης μεταξύ του ορθού και του ημαρτημένου, που
απορρέει εξ ανάγκης από τη δομή και τη λειτουργία της ανθρώ-
πινης φύσης και από τη θέση της εντός του κοσμικού όλου. Ε-
πομένως, η έννοια της οικείωσης θα εξεταστεί ως μηχανισμός
ηθικής διεύρυνσης του ατόμου προς το σύνολο, η ομόνοια ως πο-
λιτική της έκφραση και, τέλος, η κοσμόπολις ως καθολική μορ-
φή ορθολογικής και ηθικής συμβίωσης.

Άνθρωπος, κόσμος, θεοί

*«οὐδενός ποτε κακοῦ γίγνεται θεός αἴτιος, ἀλλὰ ταῦτα μὲν
ἐκ τῆς κακίας ἀπαντᾷ μόνης [...] ἡμεῖς δέ ἐσμεν οἱ περιβάλλ-
λοντες δ' ἑαυτοὺς κακοῖς ἀυθαιρέτοις»*

*«ο θεός ποτέ δεν προκαλεί κανένα κακό, αλλά τα κακά εμφα-
νίζονται αποκλειστικά εξαιτίας της κακίας των ανθρώπων
[...]. Εμείς είμαστε αυτοί που ρίχνουμε τους εαυτούς μας σε
κακά που οι ίδιοι έχουμε επιλέξει»⁶*

Ο άνθρωπος, επομένως, αποτελεί μέρος του υλικού κόσμου και
λειτουργικό στοιχείο του. Η ίδια η ανθρώπινη φυσική δομή, απο-
τελούμενη από υλικό σώμα που κυβερνάται από τον λόγο, ανευ-
ρίσκεται επίσης στον κόσμο, όπου οι υλικοί συσχετισμοί κυβερ-
νώνται από λογική και αναγκαιότητα. Η ύλη και ο λόγος δεν
τελούν σε αντιθετική σχέση, αλλά λειτουργούν συμπληρωματικά
και συνεργατικά: χωρίς την ύλη δεν θα υπήρχε ούτε κόσμος ούτε
άνθρωπος, αλλά χωρίς τη λογική τάξη και καθοδήγηση, όλα θα
ήταν χάος χωρίς καμία νοηματοδότηση. Ο λόγος τίθεται σε θέση
αρχής, διότι η ύλη από μόνη της δεν μπορεί να βρει την τάξη και
το σχεδιαστικό νόημα. Δεν τίθεται θέμα ιδεαλισμού ή νοησιαρ-
χίας με τη νεωτερική έννοια, αλλά μια εποικοδομητική φυσική

⁶ Ιεροκλής, *ἐκ τοῦ Τίνα τρόπον θεοῖς χρηστέον*, 3. Στοβαίος, 2,9,7.

συναρμογή προς τη διατήρηση στην τάξη και στη μορφή. Αυτή η μορφοποιητική διαδικασία απαιτεί ορθολογική αρχή, αλλιώς τα πάντα θα τελούσαν υπό διαρκή αμορφία. Υπό αυτή την οπτική, η προσκόλληση στην υλικότητα δεν είναι κάτι αρνητικό καθαυτό, αλλά καθίσταται αρνητική όταν συνιστά άρνηση της ανθρώπινης και κοσμικής μορφής, αλλά και της δυνατότητας κατανόησης και μεταφοράς αυτής της σχέσης ύλης-λόγου στην ανθρώπινη συνθήκη. Το να αρνούμαστε τη φυσική σχέση συναρμογής ύλης και λόγου σημαίνει ότι αρνούμαστε τον κόσμο και τον άνθρωπο μαζί και ότι αδυνατούμε να συλλάβουμε την άρρηκτη σχέση τους, άρα αποτασσόμαστε την ανθρώπινη ιδιότητά μας και εκπίπτουμε σε μια απάνθρωπη δυσμένεια.

Οι θεοί, όμως, δεν υπάρχουν και δεν καθορίζουν τα ανθρώπινα; Οι θεοί πιθανόν υπάρχουν, αλλά εντάσσονται στην τάξη των εξωτερικών πραγμάτων, τα οποία δεν μπορούν να επηρεάσουν την εσωτερική σχέση ύλης-λόγου ούτε στη φύση ούτε εντός του ανθρώπου. Ακόμη κι αν ο υπέρτατος θεός, όπως κι αν λέγεται Ζεός ή αλλιώς, διατάξει οτιδήποτε⁷, η σχέση ύλης και λόγου, αν είναι ορθά δομημένη, δεν μπορεί να κλονιστεί, αλλά καθίσταται πιο θεϊκή, ήτοι πιο άφθαρτη ακόμη και από τους αθάνατους θεούς. Από τη θεϊκή παρουσία στον κόσμο πρέπει να συγκρατήσουμε τη σταθερότητα και την αμεταβλησία τους, οι θεοί δεν αλλάζουν την μορφή τους και τις κρίσεις τους, διακρίνονται από ακινησία και αταραξία. Αυτή η ιδιότητα πρέπει να γίνει αντιληπτή από τον άνθρωπο και να καταστεί κτήμα του ως προς τον χαρακτήρα των λογικών κρίσεών του και της δράσης του. Η αμεταβλησία συνιστά κεντρικό κατηγορημα της αρετής, ο αγαθός άνθρωπος δεν μπορεί να παρασύρεται από το ρεύμα της αλλαγής. Η αρετή είναι μία σταθερή τάση και επιλογή προς το ορθό, σχεδόν ανάλογη προς με τη θεϊκή αμεταβλητότητα. Οι θεοί, άρα, δεν είναι πηγή του κακού, αλλά πηγή του κακού καθίστα-

---

⁷ Επίκτητος, Διατριβαί, 1.1, 23-24.

νται οι ίδιοι οι άνθρωποι με τις εσφαλμένες επιλογές τους, οι οποίες προέρχονται από την ημαρτημένη κατανόηση του εαυτού τους και του όλου. Ό,τι κι αν βαίνει εναντίον των ανθρώπων ως θεϊκή επίδραση ή φυσικό φαινόμενο δεν είναι κακό καθεαυτό, αλλά καθίσταται κακό από την εσφαλμένη ανθρώπινη αντιμετώπιση. Δεν υπάρχει κανένας φυσικός ή υπερκόσμιος ετεροκαθορισμός: ο άνθρωπος είναι απολύτως ελεύθερος να κρίνει και να επιλέγει μεταξύ του ορθού και του εσφαλμένου σε σχέση με τις συνθήκες που ανακύπτουν⁸. Τα απρόσμενα δεινά που προέρχονται από τη φύση ή από τους θεούς, αν βέβαια οι αγαθοί θεοί δύνανται να προκαλέσουν κάτι κακό, πρέπει να αντιμετωπίζονται από τους ανθρώπους ως δοκιμασίες φανέρωσης της ενάρετης υπόστασής τους. Ο ενάρετος άνθρωπος στέκει ακλόνητος, σχεδόν θεϊκός, απέναντι στις επικίνδυνες εναλλαγές της μοίρας ή της τύχης και υπερβαίνει τις πιο σκληρές δοκιμασίες. Η απάντηση σε κάθε δυσμένεια είναι οι καλύτερες επιλογές, η βαθύτερη κατανόηση της θέσης του ανθρώπου στον κόσμο και της λειτουργίας του εντός αυτού.

Η ανθρώπινη φύση

«δικαία δὲ διδάσκαλος ἡ φύσις, ὅτι τῇ παρ' αὐτῆς κατασκευῇ σύμφωνον τὴν ἐκλογὴν χρὴ γίνεσθαι τῶν καθηκόντων»

«Η φύση είναι δίκαιος διδάσκαλος, γιατί από τη φυσική μας κατασκευή πρέπει να προβαίνουμε σε μία επιλογή των καθηκόντων μας σύμφωνη με τη φύση»⁹

Όπως ήδη ειπώθηκε, ο άνθρωπος είναι ένας συγκερασμός ύλης και λόγου, όπου ο ορθός λόγος έχει τα πρωτεία ως κινητικό αίτιο του σώματος υπό τη διαδικασία της προαίρεσης, δηλαδή της επιλογής μεταξύ του ορθού και του ημαρτημένου, υπό την επί-

⁸ Πρβλ. Κικέρων, *De Finibus*, 3.23,31.

⁹ Ιεροκλής, *ἐκ τοῦ Περί γάμου*, 8. Στοβαίος, 4.22,21.